

OSMON VA YER KONSEPTINING QIYOSIY-TIPOLOGIK XUSUSIYATLARI (J.R.R. TOLKIENNING THE SILMARILLION VA A.NAVOIYNING LISON UT-TAYR ASARLARI ASOSIDA)

Abdusalimov Suhrob Rustamovich

Stajyor-assistent, Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15679121>

Annotatsiya: Osmon va yer konseptlari qadimgi davrdan boshlab adabiyotning asosiy adabiy elementlardan biridir. Ushbu maqolada J.R.R. Tolkienning *The Silmarillion* va A.Navoiyning *Lison ut-Tayr* asarlari asosida osmon va yer konseptining qiyosiy-tipologik xususiyatlari yoritib berilgan.

Kalit soʻzlar: A.Navoiy, J.R.R. Tolkien, "Lison ut-Tayr", "Silmarillion", osmon va yer konsepti, adabiy janr, qiyosiy tipologiya.

Аннотация: Концепции неба и земли с древних времён являются одними из ключевых элементов литературы. В данной статье освещаются сравнительно-типологические особенности концептов неба и земли на примере произведений Дж. Р. Р. Толкина — *Сильмариллион* и Алишера Навои — *Лисон ут-Тайр*.

Ключевые слова: А. Навои, Дж. Р. Р. Толкин, *Лисон ут-Тайр*, *Сильмариллион*, концепт неба и земли, литературный жанр, сравнительная типология.

Abstract: The concepts of heaven and earth have been among the core literary elements since ancient times. This article highlights the comparative-typological features of these concepts based on J.R.R. Tolkien's *The Silmarillion* and Alisher Navoi's *Lison ut-Tayr*.

Keywords: A. Navoi, J.R.R. Tolkien, *Lison ut-Tayr*, *The Silmarillion*, concept of heaven and earth, literary genre, comparative typology.

Osmon va yer konseptlari insoniyatning dunyoqarashida muhim oʻrin tutadigan universal ramzlardir. Ular turli madaniyatlar, dinlar va adabiy anʼanalarda oʻziga xos talqin qilinib, falsafiy, diniy va estetik maʼnolarga ega boʻladi. Bu konseptlar insonning oʻzini, olamni va ilohiyotni idrok etish jarayonida markaziy oʻrin egallaydi. J.R.R. Tolkienning "The Silmarillion" va Alisher Navoiyning "Lison ut-Tayr" asarlari ushbu konseptlarni gʻarb va sharq adabiy-falsafiy anʼanalari doirasida tahlil qilish uchun muhim manba hisoblanadi. Ushbu maqola mazkur asarlarda osmon va yer konseptlarining ramziy, mifologik va tasavvufiy maʼnolarini qiyosiy-tipologik tahlil qilishga bagʻishlanadi

The Silmarillion gʻarb mifologiyasi va xristian falsafasiga asoslangan epik asar boʻlib, unda osmon va yer Arda dunyosining asosiy tarkibiy qismlari sifatida tasvirlanadi. Tolkien oʻz asarida osmonni ilohiy muqaddaslik va abadiylik ramzi sifatida talqin qilsa, yer moddiy dunyo va ziddiyatlar makoni sifatida koʻrinadi. Boshqa tomondan, Alisher Navoiyning *Lison ut-Tayr* asari sharq tasavvufi va islomiy maʼnaviyatga asoslanib, osmonni maʼrifat va ilohiy muhabbat, yerni esa nafs va sinovlar makoni sifatida tasvirlaydi. Har ikki asar oʻziga xos madaniy va falsafiy kontekstda ushbu konseptlarni talqin qiladi, bu esa ularning qiyosiy tahlilini dolzarb va muhim qiladi.

Ushbu maqola ushbu ikki asardagi osmon va yer konseptlarini chuqur tahlil qilib, ularning ramziy maʼnolari, tipologik xususiyatlari va madaniy-falsafiy farqlarini aniqlashga qaratilgan. Tahlil jarayonida har bir asarning dunyoqarashi, 1 ramziy tizimi va estetik

qadriyatlariga alohida e'tibor beriladi. Maqola g'arb va sharq adabiy an'alarining o'zaro ta'siri va farqlarini ko'rsatish orqali ushbu konseptlarning universal va xos xususiyatlarini yoritishni maqsad qiladi.

J.R.R. Tolkienning *The Silmarillion* asari o'rta asr g'arb mifologiyasi va xristian falsafasiga asoslangan epik dunyoqarashni aks ettiradi. Asarda osmon va yer Arda deb ataluvchi koinotning asosiy tarkibiy qismlari sifatida tasvirlanadi. Iluvatar tomonidan yaratilgan bu dunyo Valar va Maiar kabi ilohiy mavjudotlarning faoliyati orqali shakllanadi. Osmon ilohiy nurning, poklikning va abadiylikning ramzi sifatida talqin qilinadi. Masalan, Varda tomonidan yaratilgan yulduzlar osmonning muqaddasligini va ilohiy qudratni ifodalaydi. Yulduzlar nafaqat estetik element, balki elflarning uyg'onishi va insoniyat tarixining boshlanishi bilan bog'liq muhim ramz sifatida ko'rinadi.

Yer *The Silmarillion*da moddiy dunyo sifatida tasvirlanadi, bu yerda yaxshilik va yovuzlik o'rtasidagi ziddiyatlar ro'y beradi. Ardaning yaratilishi jarayonida Valar tomonidan shakllantirilgan yer Morgothning buzg'unchilik harakatlari tufayli doimiy o'zgarishlar va mojarolarga duch keladi. Yer insonlar, elflar, kurganlar va boshqa jonzoatlarning hayot kechiradigan makoni bo'lib, u o'zgaruvchan va sinovlarga to'la dunyo sifatida tasvirlanadi. Tolkienning yer tasviri xristian falsafasidagi "gunohga botgan dunyo" tushunchasiga yaqin bo'lib, unda insonning o'z taqdirini belgilashdagi erkinligi va mas'uliyati muhim o'rin tutadi.

Osmon va yer o'rtasidagi munosabat *The Silmarillion*da ilohiy va moddiy olamlar o'rtasidagi chegara sifatida ko'rinadi. Osmon Valarning makoni, yeri foni mavjudotlarning sinov maydoni sifatida talqin qilinadi. Bu ikki olam o'rtasidagi ziddiyat va uyg'unlik asarning asosiy mavzularidan biridir. Masalan, Morgothning osmon ramzlariga (yulduzlar va quyoshga) ta'sir o'tkaza olmasligi uning cheklangan qudratini ko'rsatadi, lekin yerda uning buzg'unchilik harakatlari 2 katta oqibatlariga olib keladi. Shu tariqa, osmon va yer konseptlari Tolkien dunyoqarashida kosmologik va falsafiy muvozanatni ifodalaydi.

Alisher Navoiyning *Lison ut-Tayr* asari sharq tasavvufi an'alariga asoslangan bo'lib, osmon va yer konseptlari insonning ma'naviy sayohati va ilohiy haqiqatga intilishi kontekstida talqin qilinadi. Asar Attorning **Mantiq ut-Tayr** asariga tayanib yozilgan bo'lib, unda qushlarning Simurg'ni izlab sayohat qilishi tasavvufiy yo'lning ramzi sifatida tasvirlanadi. Osmon bu yerda ilohiy ma'rifat, muhabbat va abadiy haqiqatning makoni sifatida ko'rinadi. Qushlarning osmonga yo'l olishi inson ruhining nafsdan voz kechib, ilohiy poklik sari yuksalishini anglatadi.

Yer *Lison ut-Tayr*da moddiy dunyo va nafsning sinovlari makoni sifatida tasvirlanadi. Qushlarning sayohati yerning cheklovlaridan chiqib, osmonga yetishish orqali ma'naviy ozodlikka erishishni ramziy ifodalaydi. Yer insonning ichki ziddiyatlari, nafsning vasvasalari va dunyoviy sinovlar bilan bog'liq bo'lib, tasavvufiy yo'lda bu sinovlardan o'tish muhim hisoblanadi. Navoiy yerdagi hayotni vaqtinchalik va o'tkinchi sifatida tasvirlab, uning asl maqsadi insonni ma'naviy yuksalishga tayyorlash ekanligini ta'kidlaydi.

Osmon va yer o'rtasidagi munosabat *Lison ut-Tayr*da tasavvufiy dualizm sifatida ko'rinadi. Osmon ilohiy haqiqatning ramzi bo'lsa, yer insonning o'z nafsini yengib, ushbu haqiqatga yetishish uchun kurashadigan maydoni sifatida tasvirlanadi. Navoiyning tasavvufiy dunyoqarashida osmon va yer bir-biriga ziddiyatli emas, balki bir-birini to'ldiruvchi

elementlar sifatida ko'riladi. Qushlarning sayohati bu ikki olam o'rtasidagi bog'liqlikni va ma'naviy yuksalishning zarurligini ko'rsatadi.

3 Qiyosiy-tipologik tahlil

Har ikki asarda osmon va yer konseptlari dunyoqarashning asosiy elementlari sifatida muhim o'rin tutadi. Quyidagi jadvalda ularning qiyosiy xususiyatlari keltirilgan:

Xususiyat	The Silmarillion	Lison ut-Tayr
Osmonning ramzi	Ilohiy muqaddaslik, yulduzlar	Ma'rifat, ilohiy muhabbat
Yerning ramzi	Moddiy dunyo, ziddiyatlar	Nafs, sinovlar makoni
Dunyoqarash	G'arb mifologiyasi, xristian falsafasi	Sharq tasavvufi, islomiy ma'naviyat
Struktura	Kosmologik epik narrative	Tasavvufiy allegoriya

Tolkiennning The Silmarillion asarida osmon va yer kosmologik va mifologik kontekstda talqin qilinadi. Osmon ilohiy olamning ramzi sifatida Valar va Maiar kabi mavjudotlarning makoni bo'lib, yer esa moddiy dunyo sifatida yaxshilik va yovuzlik o'rtasidagi kurash maydonidir. Navoiyning Lison ut-Tayr asarida esa osmon ma'naviy yuksalish va ilohiy haqiqatning ramzi sifatida tasvirlanadi, yer esa insonning nafsiy sinovlari va dunyoviy cheklovlar makoni sifatida ko'rinadi. Tolkiennning osmoni moddiy va ruhiy olamlar o'rtasidagi chegara sifatida talqin qilinsa, Navoiyning osmoni ma'naviy sayohatning yakuniy maqsadi sifatida ko'riladi.

Har ikki asarda osmon va yer insonning dunyoqarashidagi dualistik tushunchalarni ifodalaydi. Tolkien va Navoiyda osmon ilohiy yoki ma'naviy poklikning ramzi sifatida talqin qilinadi, yer esa sinovlar va ziddiyatlar makoni sifatida ko'rinadi. Shu bilan birga, har ikki asarda bu konseptlar insonning o'z taqdirini belgilashdagi mas'uliyatini ta'kidlaydi. Tolkiennning asarida bu mas'uliyat xristian falsafasidagi erkin iroda tushunchasi bilan bog'liq bo'lsa, Navoiyda tasavvufiy yo'lda nafsni yengish orqali ma'naviy ozodlikka erishish bilan ifodalanadi.

Tolkiennning estetik uslubi epik va mifologik bo'lib, u o'rta asr g'arb adabiy an'alariga tayanadi. Uning osmon va yer tasvirlari ko'proq kosmologik va tasviriy xususiyatga ega. Navoiyning uslubi esa tasavvufiy she'riyatga xos bo'lib, ramziy va 4 allegorik ma'nolarga boy. Navoiyning osmon va yer tasvirlari ko'proq insonning ichki dunyosi va ma'naviy sayohati bilan bog'liq bo'lib, sharq adabiyotidagi ramziy tushunchalarga asoslanadi.

Tolkiennning asari g'arb mifologiyasi va xristian falsafasiga asoslangan bo'lib, unda osmon va yer xristian kosmologiyasidagi jannat va yer tushunchalariga yaqin talqin qilinadi. Navoiyning asari esa islom tasavvufi va sharq falsafasiga asoslanib, osmon va yerni insonning ma'naviy yuksalishi kontekstida talqin qiladi. Bu farqlar har ikki asarning madaniy va diniy kontekstlaridagi o'ziga xos xususiyatlarni ko'rsatadi.

J.R.R. Tolkiennning The Silmarillion va Alisher Navoiyning Lison ut-Tayr asarlari osmon va yer konseptlarini turli madaniy va falsafiy kontekstlarda talqin qiladi. Tolkiennning asarida osmon ilohiy muqaddaslik va abadiylikning ramzi sifatida, yer esa moddiy dunyo va ziddiyatlar makoni sifatida tasvirlanadi. Navoiyning asarida esa osmon ma'rifat va ilohiy muhabbat, yer nafs va sinovlar makoni sifatida ko'rinadi. Har ikki asar insonning o'z taqdirini

belgilashdagi mas'uliyatini ta'kidlaydi, ammo bu mas'uliyat Tolkienning xristian falsafasida erkin iroda, Navoiyning tasavvufiy dunyoqarashida esa nafsni yengish orqali ifodalanadi.

Ushbu qiyosiy tahlil g'arb va sharq adabiy an'alarining falsafiy va ramziy farqlarini aniq ko'rsatadi. Tolkienning kosmologik va mifologik yondashuvi osmon va yerni moddiy va ruhiy olamlar o'rtasidagi chegara sifatida talqin qilsa, Navoiyning tasavvufiy yondashuvi ularni ma'naviy sayohatning ramziy elementlari sifatida ko'radi. Bu farqlar nafaqat madaniy va diniy kontekstlarning o'ziga xosligini, balki insoniyatning universal tushunchalarini talqin qilishdagi xilmaxillikni ham aks ettiradi.

Ushbu tahlil orqali osmon va yer konseptlarining har ikki asarda o'ziga xos es5 tetik va falsafiy qadriyatlarga ega ekanligi aniqlandi. Tolkien va Navoiyning asarlari o'z davri va madaniyatining muhim yutuqlari bo'lib, ushbu konseptlar orqali insoniyatning dunyoqarashidagi universal va xos jihatlarni yoritadi. Kelajakda bunday qiyosiy tahlillar boshqa adabiy an'alar va asarlarni jalb qilgan holda yanada kengaytirilishi mumkin, bu esa global adabiyotdagi ramziy tushunchalarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Navoiy A. Lison ut-tayr //Toshkent: Fan. – 1991.
2. Tolkien J. R. R. The Silmarillion: the legendary precursor to The Lord of the Rings. – Del Rey, 1985.
3. Razzoqov A. “Lison ut-tayr” dostoni kompozitsiyasi va obrazlari uyg ‘unligi //Oltin bitiglar–Golden Scripts. – 2023. – T. 2. – №. 2.
4. Simonson M. The arboreal foundations of stewardship in JRR Tolkien's the Silmarillion //English Studies in Africa. – 2017. – T. 60. – №. 2. – C. 12-22.